

Az igazságtétel igényének megjelenése, az 1989. év eseményei és az első semmisségi törvény

I.

A DIKTATÚRA ALKONYÁN

A folyamatot, amely Magyarországon a Kádár János nevével fémjelzett rendszer bukásához vezetett, a köznyelvben rendszerváltoztatásnak (rendszerváltásnak, rendszerváltozásnak) említi a közbeszéd.

A jogász számára sokkal inkább a pártállami diktatúra felszámolása és a polgári demokrácia/jogállam kialakítása fedi a folyamatok rendszerét.

A jaltai világrendben a szovjet érdekszférába sorolt és ezért a Szovjetunió államrendjére kényszerülő Magyarországon a jaltai képlet érvényének megszűnése után a belső erőviszonyokat tükrözve indult el az a folyamat, amely a jogállami lét, a polgári demokrácia elérését volt hivatva elérni.

Kádári diktatúra összeomlásának okai¹ – gazdaság komplex válsága, a Szovjetunió meggyengülése, az alternatív politikai elit kialakulása, és az MSZMP-n belüli generációs és ideológiai harc – a '80-as évek második felére visszafordíthatatlanná váltak.

Kádár rendszerének Magyarországra kényszerítése 1956. novemberében *nélkü lözte a legitimitás* legcsekélyebb mértékét is.

A szovjet fegyverekkel és a karhatalom (pufajkások) fegyvereinek erejével + vérbefojtott forradalom »legitimálta« a hatalmat. Ezt azzal »kanonizálta« a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) Ideiglenes Központi Bizottsága (IKB), hogy a december 2-3. napján megtartott ülésen kihirdette a rendszer fennállásáig érvényesnek tekintett dogmát arról, miszerint az 1956. októberi mozgalom kezdettől fogva ellenforradalom volt.²

Arra már korábban rámutattunk M. Kiss Sándorral, hogy az »ellenforradalom« dogma kanonizálását a moszkvai politbüro már korábban jóváhagyta.³ S tegyük hozzá: igényelte.

A november 4. utáni sortüzek terrorja után a kizárólagos hatalmat megszerző Kádár elindította a magyar történelem *legnagyobb politikai megtorlását*.⁴ A bírói ítéleteket *nem független bíróságok*⁵ mondták ki. Az érdemi határozatokat a politikai döntéshozók hozták meg. Nem csak olyan jelentős személy esetében, mint Magyarország legitim miniszterelnöke ügyében, hanem a megyékben a népbíróságok – valamint a megyei bíróságok – előtt folyamatba tett ügyekben is.⁶

A forradalom megtorlása során tovább folytatódott a *konceptiók perek gyakorlata*.

A koncepciók perekről, azok szerkezetéről és tulajdonságairól másutt bővebben értekeztünk.⁷ Itt csak annyit: az »ellenforradalom dogma« igazolásához fel kellett mutatni olyan – soha meg nem történt – tényállásokat, amelyek a Horthy-rendszer restaurálását, az ellenforradalom brutalitását „igazolják” s ezért fegyveres beavatkozás szükségességét indokolják.

Ez tűnik ki az 1958. október 9-én Marosán Györgyhöz eljuttatott feljegyzésből: „... az ellenforradalmi perek anyagai minden vonatkozásban alátámasztják pártunk értékelését az ellenforradalomról.”⁸

Hasonló célt szolgált a *jogi minősítés* alkalmazása, amikor is, az államellenes bűncselekményben elmarasztalt személyeket valamilyen *köztörvényes* minősítésű bűncselekményben is bűnösnek mondták ki.

A változó külső és belső körülmények a 70-es 80-as évek fordulóján már lehetővé tették – igen szűk körben – ellenzéki hangok megjelenését.

Kádár János tudott az ellenzéki értelmiségekről. 1985 őszén Mihail Gorbacsovval – a Szovjetunió Kommunista Pártja (SZKP) új főtitkárának – kifejtette: „Országunkban létezik ellenzék: néhány társadalomtudós, szociológus, az értelmiség képviselői, írók. Nincsenek sokan. Szerveződő csoportoknak is lehet őket nevezni abban az értelemben, hogy 50-60 ember időnként találkozik. A nyugatiak megkeresik, támogatják őket... Felmerül a kérdés, mit tegyünk velük. Adminisztratív intézkedéseket csak végső esetben foganatosíthatunk velük szemben, mivel nem kívánunk ingyen reklámot csinálni ezeknek az embereknek. Időnként ellenőrizzük az ellenzéki elemeket, elkobozzuk sokszorosítógepeiket, de ha kell, tudunk gorbabbak is lenni.”⁹

1985. június 14-16-án Monoron tartott ellenzéki tanácskozás, valamint az 1987. szeptember 27-én Lakitelken – *Lezsák Sándor* telkén – összehívott, a nép-nemzeti gondolat jegyében politizáló tanácskozása, amely a Magyar Demokrata Fórum (MDF) megalakítását eredményezte.

A másik nagy ellenzéki szerveződés a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) 1988. március 17-én a Beszélő-körből megalakult Szabad Kezdeményezések Hálózata néven alakult meg.¹⁰

1988. március 30-án az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Társadalomtudományi (Bibó István) Szakkollégiumában 39 alapító taggal létrejött a Kommunista Ifjúsági Szövetségtől független (KISZ) – elsősorban az egyetemi ifjúságra támaszkodó szervezet, a Fiatal Demokraták Szövetsége (FIDESZ).

Míg az MSZMP-n belül a reformszárny és az ortodox kommunisták küzdelme folyt – ennek során – a reformerek legfajsúlyosabb személyiségeit kizárják az MSZMP-ből¹¹

Egyre erősödött az 1956-os forradalom értékelésének megváltoztatására irányuló igény, s a forradalom megtorlása során kivégzettek, így Nagy Imre és mártír társainak tisztességes eltemetésére való követelés.

1988 tavaszán odáig érett a helyzet, hogy megalakult a *Történelmi Igazságtétel Bizottság*¹² (TIB). Az alakuló ülést Hegedűs B. András Gerlószeg utcai lakásán tartották.

Alapító tagjai *Nagy Erzsébet* – 1992-ig elnök –, *Hegedűs B. András*, *Göncz Árpád*, *Vásárhelyi Miklós* és *Regéczy-Nagy László*.

A jogi ügyeket *dr. Dornbach Alajos* ügyvéd vitte.

A TIB három szekciót szervezett: *a történelmi, a kegyeleti és a jogi szekciót.*

A TIB 1989. június 8-án nemzetközi sajtótájékoztatót tartott, ahol a nemzetközi közvélemény tudomására hozta céljait. E szerint a társadalom széles körű támogatásával elő kívánják mozdítani a magyar sztálinizmus *1945 utáni korszakában*, de különösképpen 1945 és 1960 között elkövetett „*népellenes bűnök, törvénytelenségek feltárását*”. (Kiemelés tőlem K.F.)

Célul tűzték ki továbbá az élő és meghalt áldozatok erkölcsi, politikai és jogi *rehabilitását*, és a kivégzettek „*emlékének megtisztítását*” és méltó nyughely biztosítását, valamint közös emlékmű állítását.

A TIB nevében és programjában megjelenik tehát – ha részleteiben nem is fejtették ki – az *igazságtétel* egyik oldala a sértettek részére történő igazságszolgáltatás, ugyanakkor nincs utalás a főbenjáró bűnök elkövetőinek törvényes felelősségre vonására, csupán arra, hogy a törvénytelenégeket fel kell tární és valós a történelmet kell a társadalom tudomására hozni.

AZ IGAZSÁGTÉTEL MAGVETÉSE – ERKÖLCSI ÉS JOGI VONATKOZÁSBAN, DE HOGYAN... ?

Az igazságtétel fókuszában – érthető módon – először a sérelmet szenvedett milliók erkölcsi, politikai és jogi rehabilitációja került, de nem nehéz belátni, hogy ez csupán az igazságtétel egyik oldala még akkor is, ha a jogi rehabilitáción túl bizonyos anyagi jóvátétel is társul hozzá.

Az igazságtételen – nem csak e sorok írójának álláspontja szerint – olyan folyamat értendő, amelynek során a kiépülő alkotmányos jogállam egyfelől választ keres az elmúlt közel fél évszázad diktatúráinak injúriáira – s orvosolja azokat –, másrészt megszünteti a diktatúra elnyomó struktúráját és diszkriminatív rendszerét. Mind-ebből következik, *hogy az igazságtétel egyrészt a sérelmet szenvedettek erkölcsi, jogi és – az ország teherbíró képességéhez képest megengedhető – anyagi sérelmeinek orvoslását, másrészt a bűnök még élő elkövetőinek büntetőjogi felelősségre vonását, harmadrészt a bolsevik típusú diktatúra hatalomra jutásának és regnálásának történeti feltárását, elméleti bírálatát jelenti.*

Gyakorlatban ehhez kapcsolódik a diktatúra intézményrendszerének teljes lebontása, s egyidejűleg a jogállami intézmények helyreállítása. Magyarországon mindez *nem egy forradalom útján*, hanem tárgyalások és *többszörös kompromisszumok megkötése útján* történt, amely magán hordta azokat a korlátokat, amelyeknek az eltávolításához 20 év kellett, s amelynek a végére a 2012. évi alaptörvény tett pontot.

Bár a TIB programjában az 1945 utáni időszak *népellenes bűneinek és törvénytelenégeinek feltárása szerepel*, elsősorban azonban az *1956-os megtorlás áldozatainak igazságszolgáltatása állt előtérben*. Ez a TIB-et alapítók, majd a később csatlakozó tagjainak névsorát tekintve magától értetődőnek tekinthető.

Később – látni fogjuk – az igazságszolgáltatás módja – ti. hogy csak a Nagy Imre-per kerüljön törvényességi óvással egyéni felülbírálatra, s az összes többi megtorlási ügy egy törvénnyel – *ex lege* – kerüljön megsemmisítésre, *rejtetten a forradalom kisajátítását és a forradalmi nép kirekesztését is jelentette.*

EGY SARKALATOS KÉRDÉS – ÚT '56 MEGÍTÉLÉSE KÉRDÉSÉHEZ ÉS A KÖVETKEZMÉNYEK

1989. január 26-án a Kossuth Rádió Reggeli krónika majd a 168 óra című műsorban *Pozsgay Imre*, az MSZMP PB tagja olyan nyilatkozatot tett, amely *megrengette az MSZMP alapvető legitimációs pillérét*, hogy ti. az 1956-os események kezdettől fogva ellenforradalmiak voltak, ezért a fegyveres beavatkozás indokolt volt. Pozsgay bejelentése szerint, ami 1956 októberében történt, nem ellenforradalom, hanem *népfelkelés* volt.

A *népfelkelés* formulát az MSZMP KB mellett működő tanácsadó testület, illetve a munkabizottság történelmi albizottsága dolgozta ki. Az albizottság az 1988. június 13-án létrehozott és Pozsgay Imre vezette munkabizottság¹³ része volt. A történelmi albizottság¹⁴ *Berend T. Iván*, a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke vezetésével működött.

Az albizottságban kialakult álláspont nyilvános bejelentéséről Pozsgay Imre nem tájékoztatta előre sem *Grósz Károly* főtitkárt, sem a PB tagjait. A hír nem csak az MSZMP- t, rendítette meg, de óriási hatása volt az egész társadalomra. Az 1989. február 10–11-én megtartott KB-ülés¹⁵ jól tükrözi e kardinális kérdés körül folyó vitát.

A kérdés körül kialakult éles vitát, az összecsapó véleményeket és indulatokat már korábban elemeztük *M. Kiss Sándorral*.¹⁶

Itt csak néhány megjegyzéssel egészítem ki a fenti elemzést:

Romány Pál, a KB mellett működő tanácsadó testület elnöke – a Politikai Főiskola rektora – arról beszélt,¹⁷ *Szembe mer-e nézni a párt 1956-tal saját legitimációja gyenge pontjával vagy sem?*” (Kiemelés tőlem. K. F.)

Tőkei Ferencnek hozzászólása¹⁸ *Lukács György* filozófusra hivatkozott, és *Bibó István* megfogalmazására alátámasztandó a »népfelkelés« meghatározást.

A »politikusi« vélemények mellett, *Ormos Mária* történész professzor szólalt meg.¹⁹ Kádár „népfelkelést” emlegető novemberi felszólalásai mellett, a *kutatás lehetőségét* sürgette, amely addig nem nyílt meg a tudomány számára.

Horn Gyula felszólalását²⁰ ugyancsak idéztük a Kinek a forradalma?-ban. Most itt ahhoz csak annyit: Horn mindvégig – miniszterelnökként is – a vallotta

„Ami a lényeg. Én szerintem nincs és nem is szabad megengednünk azt, hogy 1956 kapcsán valamiféle lelkiismereti válság keletkezzen mindazoknál, azokban, akik akkor fegyvert fogtak, mert akik fegyvert fogtak novemberben, és novemberben felléptek, azok az ellenforradalommal szemben léptek fel. ...Szerintem 1956-os vitára, vagy ennek kapcsán egy polarizációra nincs szüksége ennek a pártnak.”

Ugyanakkor elismerte, hogy „meg kell változtatni 1956 korábbi egyoldalú értékelését.”

Az ülés végén felszólaló Pozsgay Imre szavai²¹ – különösen a későbbi történések függvényében – jelentősek:

„A damaszkuszi úton, egyszer – aki vált az életben – végig kell mennie, ki ekkor, ki akkor...”

1989. február 20–21-én a KB ülése ugyancsak fontos az igazságtétel folyamatának szempontjából.

Az ülés elején jelen volt Kádár János is, az ügy előadója *Fejti György* volt, a PB 1989. február 7.-i határozatát terjesztette a KB elé. Ennek lényege: *Felül kell vizsgálni az 1945. december és 1962 közötti időszak büntetőpereit, fel kell tárnai a perekben a kon-*

cepciós elemeket és a feltárás eredményeihez képest határozni kell a jogorvoslat módjáról.²²

Aczél György első felszólalásában²³ elég élesen kikelt Fejti személye ellen.

Aggodalmát fejezte ki továbbá, hogy a múltban meghurcolt (munkásmozgalmi) sértettekre és utódaikra a felülvizsgálat újabb megpróbáltatásokat ró.

Aczél indulatos kitörésére *Kulcsár Kálmán* igazságügy-miniszter válaszolt, aki meghívottként vett részt a KB ülésén.

„Én nagyon megértem Aczél elvtársnak az aggályait... Nagyon szeretném hangsúlyozni, hogy itt azokról van szó, akik ártatlanul kerültek bele. Hogy ezt maximális tapintattal kell elvégezni, az természetes... Mindössze annyit kell megállapítanunk, hogy milyen ügyekben, kik voltak koncepciós perek áldozatai. Talán egy névsor is elég a végén, és tehetünk majd egy olyan javaslatot..., hogy ezeket az ügyeket úgy zárjuk le, hogy meghatározott perkategóriákban az ártatlannak bizonyult vádlottakat törvény által rehabilitáljuk... Természetesen a bizottságok munkáját titok övezi addig, amíg ez megfelelőnek tűnik. (Kiemelés tőlem. K. F.)

Kulcsár Kálmán nyilatkozata több fontos momentumot vetít előre, amelyekkel a következő fejezetekben foglalkozunk. Az egyik a bizottsági munka és annak nyilvánossága, amely valójában kezdettől fogva taktikai kérdés volt.

A másik a felülvizsgálat módja. Itt jelenik meg először a semmisségi törvénnyel – *ex lege* – történő rehabilitáció megoldása, amelynek ellentmondásairól ugyancsak a következő fejezetben szólunk. Kulcsár célja itt mindenesetre a politikai felhatalmazás elnyerése volt, mert e nélkül lehetetlen lett volna a szükséges iratok beszerzése, elsősorban a belügyminisztériumtól.

Tőkei Ferenc rövid felszólalása²⁴ támogatta a politikai felhatalmazás megszavazását.

Az események sokkal gyorsabbak voltak, mint a párt bürokratikus ügyintézése. Közeledett Nagy Imre kivégzésének évfordulója, s ezzel kapcsolatban a párton belül is sokan túlléptek a februári KB álláspontján.

1989. április 12.-i KB-ülésen Grósz Károly felháborodott a Magyar Hírlap aznapi számában megjelent „a Magyar Szocialista Munkáspárt *reform szárnyának platformja* címet viselő megnyilatkozásán,²⁵ amely már messze túl megy a KB februári állásfoglalásán és kimondja:

„...az események egyszavas minősítésére a népfelkelés kifejezést alkalmasnak tartjuk”. S ezen túl: „Elítéljük a november 4-ét követő véres megtorlást és leszámolást. Kétségtelen, hogy a Kádár–Münnich kormányzatra rendkívül erős nyomás nehezedett ez irányban, mind külföldi szövetségesei, mind pedig a belföldi konzervatív és revánsra váró erők részéről, ezt azonban nem tartjuk mentségnek. Kifejezzük azt a meggyőződésünket, hogy a Nagy Imre-per koncepciós per, célját tekintve pedig politikai gyilkosság volt.” (Kiemelés tőlem. K. F.)

A kemény ítélet valóban mellbe vágó volt a KB fórumán (olyan időben, amikor a Nagy Imre-per iratait még át sem tanulmányozta a párt szakapparátusa – az erre hivatott hatóságokról nem is beszélve – így arról hivatalos döntés nem is született.)

Az eseményeknek tragikus színt adott a nagy beteg *Kádár János megjelenése és felszólalása a KB ülésén*. Felszólalása²⁶ – ez volt utolsó közéleti megnyilatkozása –,

valójában a széteső elme mögött vergődő lelkiismeret-furdalás megnyilvánulása volt.

Amikor M. Kiss Sándorral először elemeztük a sok helyen érthetetlen szöveget,²⁷ úgy értékeltük, hogy Kádár Szovjetunió-beli tartózkodását fogságnak élte meg és szabadulásának az volt „az ára” – erre írásban vállalt kötelezettséget – lemondatja a Nagy Imre-kormányt, s ezért életével vállalt garanciát. Fenntartva a leírtakat, most, újabb 16 év után Kádár kusza mondataiban felsejlik egy *sajátos háritás* is, hiszen – egyéb forrásokból jól ismert –, Kádár volt az, aki ragaszkodott Nagy Imre halálos ítéletéhez, amelyet a PB-vel megszavaztatott, és inkább elnapoltatta az olasz választások miatt a tárgyalást, mint sem a halálnál enyhébb ítélet szülessen a Nagy Imre-perben.²⁸ Ennek fényében Kádár lelkiismeret-furdalása roppant súlyos lehetett, s talán éppen ezért menekült a moszkvai fenyegetés – a „tőmondat” mögé, mert nem mert szembenézni gyilkos tetteivel.

Nagy Imre és mártírtársainak temetési előkészületei megállíthatatlanok voltak, így nem lehetett elkerülni a Nagy Imre-per kérdését a KB előtt sem.

A Nagy Imre-ügyre és a rehabilitáció kérdésére a következő fejezetben visszatérünk.

Most csak annyit – 1989. május 29-ét írtuk –, a KB ülésén felszólaló Szabó István²⁹ már így fogalmazott:³⁰

„A másik nagy dolog, amit a Berend T. Iván nagyon finoman fogalmazott, én nem tudok ilyen szépen fogalmazni: ha elfogadjuk – *márpedig elfogadjuk* –, *hogy Nagy Imre és társai politikai gyilkosság áldozatai lettek*, márpedig *elfogadtuk*, hogy 1956 népfelkelés volt, *1956 forradalom* volt, akkor választ kell adni egyértelműen arra, hogy mi volt a 33 év, és ennek a pártnak kell erre választ adni.”(Kiemelések tőlem. K. F.)

A kocka tehát el volt vetve. Mindaz, ami ezután történt már túl volt a Rubiconon. Romsics Ignác találóan fogalmazta meg, hogy 1989. június 16-án – az újratemetés napján – az MSZP „pszichológiailag... roppant össze”.³¹ A kilépett párttagok száma szeptemberre elérte a 120 ezret.

II.

A REHABILITÁCIÓK JOGTECHNIKÁI – EGYÉNI FELÜLBÍRÁLAT, VAGY TÖRVÉNYI (EX LEGE) SEMMISSÉG?

Nincs olyan jogrendszer a civilizált világban, amely ne tartalmazna rendelkezést jogerős bírói ítéletekkel eldöntött kérdések felülbírálatára. Ilyen rendelkezések feltehetőleg megtalálhatók kommunista diktatúrák büntető eljárásjogi kódexeiben is, így a magyar büntető perrendtartásban is.

Az 1951-ben elfogadott büntető perrendtartás (Bp)³² illetve az azt módosító törvények³³ a jogerősen elbírált ügyek felülbírálatára két jogeszközt ismert. A *perújítást* és a *törvényességi óvást*.

Az 1989-ben hatályban volt újabb eljárásjogi törvény (Be)³⁴ mind a két rendkívüli jogorvoslatot fenntartotta. *Perújítást* akkor engedélyezett a törvény,³⁵ ha az ügyben hamis bizonyítékra alapoztak ítéletet, ha a hatóságok hivatali kötelességüket megszegve jártak el, ha az ügyben több ítélet született, ha az ügyben olyan új bizonyíték merült fel, amelyet eddig nem bíráltak el.

A perújítás kezdeményezésére joga volt az ügyésznek – a vádlott javára és korlátozott időn belül a terhére is –, a vádlottnak valamint a védőnek kizárólag a vádlott javára. Az eredményes perújítási eljárás lefolytatását követően a korábbi ítéletet az eljáró bíróság hatályon kívül helyezte és a törvénynek és a felvett bizonyítás eredményének megfelelő új ítéletet hozott.

A másik rendkívüli perorvoslat – a *törvényességi óvás* – kizárólag a legfőbb ügyész diszkrecionális joga volt.³⁶ A törvényességi óvást a Legfelsőbb Bíróság előtt lehetett emelni, s a Legfelsőbb Bíróság az ügyben – jogorvoslat kizárásával – hozott döntést.

Törvényességi óvásnak akkor volt helye, ha a megtámadott ítélet *törvénytörtő* vagy *megalapozatlan* volt.

Törvénytörtő lehetett egy ítélet, ha az eljáró hatóságok a hatályos eljárás jogi vagy anyagi jogi törvényeket sértették meg. A bírói gyakorlat lényegében megkövetelte, hogy a törvénytörtésnek az ítélet érdemi részére kihatása legyen. Amennyiben ez nem volt megállapítható, úgy a rendkívüli perorvoslat – ez okra alapozva – nem volt eredményes.

A *megalapozatlanság* fogalmát a Be. szabályozta³⁷ (nem a rendkívüli, hanem a rendes perorvoslatok körében).

Megalapozatlannak tekintették az ítéletet, ha az első fokú bíróság ítéletében a tényállás nincs felderítve, nem állapított meg tényállást vagy a tényállás hiányos volt, ha ellentétben állt a bizonyítás anyagával (iratellenesség), ha a bíróság egyes tényekből más tényekre helytelenül következtetett.

A *megalapozatlanság* tehát nem jogi, hanem *tényállásbeli hiányosság*. A tényállási hibákból eredő jogorvoslati lehetőség, illetve annak korlátozott volta a későbbiekben leküzdhetetlen problémát jelentett – s jelent a diktatúra ítéleteinek orvoslása során napjainkig.

A törvényességi óvás intézménye 1992-ig volt hatályban. Ezt követően az Alkotmánybíróság megsemmisítette.³⁸ Az Alkotmánybíróság érvelése szerint ugyanis ez a jogintézmény ellentétes a jogállamisággal – figyelemmel az Alkotmány 2. § (1) bekezdésére. Nem fogadható el ugyanis, hogy jogállamban a legfőbb ügyész diszkrecionális joggal lépjen be az eljárásba. Az alkotmánybírósági döntést követően csak a perújítás maradt meg olyan rendkívüli perorvoslatként, amellyel lehetséges volt a tényállást illetően is jogorvoslatot szerezni.

A későbbi – a törvényességi óvás helyére lépő rendkívüli perorvoslatok – a *felülvizsgálati kérelem*³⁹ és a *jogorvoslat a törvényesség érdekében*⁴⁰ minden esetben *tényálláshoz kötött*, azaz nincs lehetőség a megtámadott ítélet tényállásának újraértékelésére. Ez a jogi konstrukció jogállami viszonyok között folytatott nyomozás és felvett bírósági bizonyítás esetén nem kifogásolható. Arra a korszakra nézve azonban, amelyben a koncepció perek, a kényszervallatás, bizonyítékok koholása – meghamisítása és a törvények lábbal tiprása mindennapos gyakorlat volt, alkalmazhatatlan, hiszen az ott megállapított tényállás aligha lehet alapja az igazságszolgáltatásnak.

Az igazságtételben, amely a sértettek vonatkozásában meg kívánja szüntetni az őket ért jogtalanságokat, sajátosan keverednek a politikai, erkölcsi és jogi elemek. Emellett figyelemmel kellett lenni arra is, hogy a sérelmet szenvedettek száma több százezer. Ilyen nagyságrendű ügy esetében nem csak a bíróság kapacitása jelent gátakat, de az ügyiratok nagy részének megsemmisülése is.

Mindez abba az irányba mutatott, hogy az elégtétel megadása *törvényhozási úton történjen*. Így merült fel – nem csak politikai síkon – a semmisségi törvény megalkotása.

Sajátos e körben, hogy a koncepciók büntetőügyek elítélteinél a szoros értelemben vett büntetőjogi jogkövetkezmények már régen megszűntek. Az egykori elítéltek ugyanis a semmisségi törvény hatályba lépésének idején jogilag már mentesültek a büntetett előélet hátrányos jogkövetkezményei alól. Legalábbis a jog szerint, mert politikailag gyakran később is hordozták elítélésük súlyát. Figyelemmel kellett lenni arra is, hogy az igazságtételnek van olyan vonulata is, amely nem alakítható – még részlegesen sem – jogi formulává, mindvégig a moralitás keretei között maradnak. Mindezek megjelenítése ugyanakkor lehetséges egy törvény praeambulumban.

Az igazságosság, – és a sérelmet szenvedettek sorsának megkönnyítése – azt kíváná: olyan állapotba kell hozni a sérelmet szenvedett polgárt, mint amilyenben a jogsértés előtt volt. Vagyis – *a római jog terminológiája szerint in integrum restitutiot* – kellene végrehajtani. Ez a formula az igazságtétel érvényesítésére szó szerint aligha adaptálható, hiszen – több évtizedes időszakról lévén szó – valójában az életet kellene megismételni az elszenvedett jogtalanság nélkül.

A *semmisség intézményének* alkalmazása – a magyar jogban – nem 1989-ben kezdődött. A 9590/1945. ME. sz. rendelet mondta ki először, hogy meg nem történtnek kell tekinteni, tehát semmisnek, azokat az ítéleteket, amelyeket az elítéltek szocialista, antifasiszta vagy demokratikus politikai meggyőződésük, magatartásuk vagy tevékenységük miatt hoztak az elítéltekkel szemben.⁴¹

A semmisség intézménye tehát azt jelenti, hogy a törvény erejénél fogva (ex lege), meg nem történtnek kell (semmisnek kell tekinteni a terhelt ellen lefolytatott büntetőeljárás egészét – ide értve a nyomozást, a vádemelést és a bírói szakaszban történt valamennyi jogcselekményt –. A semmisség – miután úgy kell tekinteni a teljes eljárásra, mintha az meg sem történt volna –, ezért fogalmilag kizárja az adott ügy rendkívüli perorvoslással történő vizsgálatát.

A semmisség alkalmazásának kétségtelen *előnye*, hogy az *amorális jogi* normák alkalmazásával történő elítélésekre orvoslást nyújt, sőt egyedül ez a megoldás nyújthat orvoslást. Az amorális jogszabályok alapján történő elítélés ugyanis kezelhetetlen volt a törvényességi óvással is, hiszen itt nem a klasszikus értelemben vett »törvénysértő« jogalkalmazásról van szó.

A semmisség intézményének ugyanakkor az a természete, hogy lehetetlenné teszi az ügy bíróság előtt történő feltárását, a törvénysértések megállapítását, s így újabb politikai manipuláció melegágyát képezheti. Zinner Tibor meggyőzően bizonyította ezt az újabb joggal való visszaélést a Nagy Imre-pernek törvényességi óvással történő felülvizsgálata, valamint a Mindszenty-per semmisségi törvény alá vonásával történő szőnyeg alá söpréséről.⁴²

Zinner kemény szavakkal és még keményebb bizonyítékokkal mutatja ki, hogy míg Nagy Imre és mártírtársai perének részletes tárgyalása és ezen keresztül valós tevékenységük bemutatása és a diktatúra „ítélkezésének” feltárása érdek volt, ugyanezen erőknél a Mindszenty-perben véghez vitt sorozatos törvénysértésének bemutatása már nem volt érdeke, sőt ellenkezőleg, azt leplezni akarták.

„A tárgyalófeleket különböző szándékok vezethették. A részletezés igénye nélkül, ilyen lehetett a már két évtizedes *modus vivendi* további fenntartása... Nem kétséges, hogy a közelgő választás épp úgy szerepet játszhatott ebben a konstrukcióban, mint a magyarországi római katolikus egyházi vezetés túlélési vágya, sokrétű állambiztonsági kötődése és így tovább... Ám épp e pozitív töltetű katarzisznak, az ellenkező előjelű (mondhatni) kirakatpernek, illetve Mindszenty és társai felmentő ítéletének elmaradása okozta és okozza mindmáig főképp azt, hogy a valós tények és összefüggések, adatok és adalékok ma már szinte senkit sem érdekelnek, és helyettük a mártírium pótcselekvést eredményezett. Mindszenty és több, perbeli társa ekképp nem lett bírósági eljárással rehabilitálva. Nem a vádpontoktól, hanem a vele szembeni egész bűnvádi eljárástól tekintettek el, mintha az meg sem történt volna, semmissé tették a kiállított határozatokkal... Azt tudjuk, hogy miként tették bűnbakká a bíborost a püspökkari körlevél miatt Rákosi és társai az 1945-ös nemzeti gyűlési választások eredményei, a pártjukat ért fiaskó miatt. Ennek emléke kísérthetett a rendszerváltás idején...”

E dolgozat szerzőjének határozott véleménye, hogy a Mindszenty-per bírói felülvizsgálata esetén megkerülhetetlen lett volna annak ítéleti kimondása, hogy a szóban forgó korszakban *a büntetőjogi bűnösség nem volt jogellenes magatartáshoz kötve*.⁴³ A »jogellenesség« *büntetőjogi fogalmának felcserélése a politikai »reakciós fogalommal«, a teljes jobbizonytalanság és a diktatúra önkényének szentesítése. Ez pedig alapjaiban rengette volna meg az egész korszak büntető ítélkezését – ide értve a népbíróságok ítélkezését is – s ez 1989-ben vállalhatatlan volt a hatalom számára.*

Hasonló politikai sandaság érhető tetten az 1956-os forradalom és szabadságharc megtorlásával kapcsolatos ítéletek semmissé nyilvánításakor is. Itt jól *tetten-érhető* érdek annak leplezése, hogy 1956. megtorlása során a Kádár-rendszer megtorló apparátusa épp *úgy alkalmazta a konstruált koncepciók pereket, mint az 50-es évek ÁVH-ja.*

Az egyéni felülvizsgálatok után ítéletben kellett volna kimondani a tényállások konstruált voltát, Tóth Ilona, Brusznai Árpád, Földes Gábor, Nickelsburg László és a velük együtt elítéltek ügyeiben, és még számos ügyben. Ez azonban csak Nagy Imre és társai ügyében történt meg. S, hogy *ez kormányzati szándék (is) volt, az kézzelfoghatóan bizonyítja Dornbach Alajosnak a Magyar Nemzetben adott interjúja – amelyet Zinner Tibor is idézett*⁴⁴:

A „TIB vezetése egyet kell értsen a kormány ama álláspontjával, hogy az 1956 utáni megtorlási korszak perei közül egyedül Nagy Imre és társai ügyében történjen meg az egyedi felülbírlás, mert az ennek során hozott legfelsőbb bírósági döntés alapján egy generális törvénnyel az összes többi ügyben is megsemmisíthető az ítélet. A törvényi megsemmisítés jogi következménye pedig teljes egészében azonos és egyenértékű az egyéni felülvizsgálattal. Minden érintettet – már csak az időtákarékosságra való tekintettel is – arra kérünk: ebbe a megoldásba nyugodjon bele.”

Az idézet jól tükrözi a nagyon is egyértelmű politikai szándékot ami – túl a perjogi kéréseken –, valójában azt jelenti, hogy megkezdődött a forradalom kisajátítása és a „*hatodik koporsó*”⁴⁵ kirekesztése.

Az egyéni felülvizsgálatok ellehetetlenítésével – pedig akkor még létezett a törvényességi óvás –, *fokozott felelősség hárult a történettudományra*, hiszen a forradalom miatt – gyakran koncepciók perekben – elítélteknek csak a történetkutatás

szolgáltatható igazságot. A perek – ide értve a vizsgálati és nyomozati szakaszt is – elemzése hozhatja meg a valós történeti tényállást, amely tisztességes politikai szándék esetén az igazságszolgáltatás szerveire hárult volna.

A semmisségi törvények által emelt gát mellett, a ma létező jogorvoslati rendszerben nem jelentéktelen azoknak az 1945–1950 között működött népbíróóságok által hozott koncepciók ügyeknek a száma, amelyet egyáltalán nem érintettek semmisségi törvények.⁴⁶

A kutatások már teljes bizonyossággal tisztázták, hogy az államvédelmi osztályokon, valamint a katonapolitikai osztályokon a legdurvább kényszervallatás folyt, és nem idegenkedtek a bizonyítékok hamisításától sem, ugyancsak ismert a bíróságokon folyó koncepciók pertechnika alkalmazása is.⁴⁷ Mindezek ellenére a *hatályos jog a jogorvoslati lehetőséget a tényálláshoz való kötöttség okán ellehetetleníti*. A hosszú időmúlás ugyanis a perújítást – amelynek segítségével – a tényállást felül lehet bíráltni, lehetetlenné teszi. 1990-ben még volt rá példa, hogy perújítás segítségével népbíróóság által hozott koncepciók per orvosolt a bíróság.⁴⁸

A törvénytelenül elítéltek igazságszolgáltatása megköveteli tehát, hogy a nem jogállami keretek között történt bizonyítási eljárást és ítélethozatalt a jogállam igazságszolgáltatása ne kezelje akként, mintha az eljárások jogállami garanciák mellett folytak volna, más szóval nyíljon lehetőség a tényállások felülbírálatára is. Erre nézve – utoljára – 1999-ben tettem előterjesztést az igazságügy-miniszternek, intézkedés azonban a tárgyban nem történt.

A semmisségi törvény alkalmazásának tehát van jogállami létjogosultsága, ugyanakkor látni kell azokat a korlátokat is, amelyek gátat szabnak a helyes alkalmazásnak.

AZ ELSŐ SEMMISSÉGI TÖRVÉNY ELŐKÉSZÍTÉSE – EGY, VAGY KÉT TÖRVÉNY?

Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter – mint fentebb láttuk – az MSZMP KB elé tárta egy semmisségi törvény alkotásának szükségességét, amellyel igazságot kívántak szolgáltatni a koncepciók perekben elítélt állampolgároknak.

Miután az MSZMP KB PB 1989. február 7-i határozatát a Központi Bizottság 1989. február 20–21-i ülésén elfogadta, Németh Miklós kormánya 1989. február 22-i ülésén meghozta a szükséges állami döntéseket. Ennek során fölállították azt a jogászokból, történészekből álló tényfeltáró bizottságot (a továbbiakban vegyesbizottság) amelynek feladata volt az *1944–1963 közötti időszak* ítélkezési gyakorlatának elemzése – mind történeti, mind jogi szempontból –, de feladata volt az is, hogy javaslatot tegyen azokra az ügycsoportokra, amelyekre a semmisséget alkalmazni kívánják.

A vegyesbizottság tagjaira Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter tett előterjesztést és a kormány 1989. április 26-án kinevezte az előterjesztetteket.

E helyen a bizottság történetét nem tárgyaljuk, mert az Zinner Tibor dolgozatában részletesen szerepel, de felsoroljuk a résztvevőket.⁴⁹ A jogász albizottságot *Földvári József* pécsi jogászprofesszor, a történész albizottságot *Zinner Tibor* vezette.

A jogászbizottság nagyobb létszámát kétségtelenül indokolta az a jelentős mennyiségű peranyag, amelyet egy-egy személynek át kellett vizsgálni. A bizottsági kutatómunka időhatárai – anélkül, hogy hivatalos változtatás történt volna – megváltoztak. Már a munka kezdetén feltűnt, hogy a munkát összehangoló dr. László

Jenő igazságügyi államtitkár az 1956 októberét megelőző időszakra osztotta fel a munkát. A bizottság jogász tagjai tehát az *1956-os forradalommal kapcsolatos megtorlás bűnügyeinek vizsgálatát nem kapták feladatul és ilyen anyaghoz nem is jutottak hozzá.*

Tudomásunk szerint – ez a tudomás a munka megkezdésének idejére értendő – olyan semmisségi törvényt kell előkészíteni, amely 1945 és 1962 (valójában az 1963. évi 4. tvr.-ben foglalt közkegyelemig) terjedő időszakra teszi semmissé azokat az ítéleteket, amelyek koncepciók elemeket tartalmaznak. Arra nézve László Jenő államtitkár szintén adott tájékoztatást – ez egybeesik Zinner Tibor személyes visszaemlékezésével⁵⁰ –, hogy a bizottsági munkát 1990. márciusáig le kell zárni. Később ezt a határidőt 1990. január végére módosították. Erről dr. Jakucs Tamástól, az Igazságügyi Minisztérium főosztályvezetőtől kaptam tájékoztatást 1989. november elején – tehát az első semmisségi törvény elfogadása után.

A bizottság tagjai csupán a sajtóból értesültek arról, hogy „az 1956-os népfelkelésben való részvétel miatt elítéltek rehabilitálásáról szóló előterjesztést” gyorsított ütemben készíti a kormány. Ebbe a munkába azonban a vegyesbizottságnak nem volt szerepe.

Azt már csak jóval később tudtam meg – 1991- ben – amikor átvettem az Igazságügyi Minisztérium Büntetőjogi Főosztályának vezetését –, hogy folyt a forradalom megtorlásával kapcsolatos minisztériumi vizsgálat. Egy kitöltetlen pótborítékban ugyanis vizsgálati ívek voltak a forradalommal kapcsolatos halálos ítéletekről. Ezekből kitűnt, hogy a halálos ítéletekkel záruló büntetőügyeket átvizsgálták, az ítélet alapján rövid tényállást is rögzítettek. Az anyag töredékes volt, kb. 30 kivégzettre vonatkozott.⁵¹

Összefoglaló jelentés vagy intézkedési javaslat nem szerepelt az ívek mellett. A vizsgálatot az Igazságügyi Minisztériumba beosztott bírák, illetve a Fővárosi Bíróság büntetőkollégiumának néhány tagja végezte. Arra nézve, hogy a további érdemi előkészítő munkában kik vettek részt, egyelőre nincs forrásunk.

KÖZBEEŚŐ LÉPÉS, AVAGY A JOGALAP MEGTEREMTÉSE, AZ ÚJ NAGY IMRE-PER

Nagy Imre és mártírtársai újratemetését – mint láttuk – a párt először *kizárólag kegyeleti* kérdésként akarta kezelni, de hamarosan kiderült, hogy ez lehetetlen és szembe kell nézni a Nagy Imre-üggyel, mint olyan politikai kérdéssel, amely nyomasztó teher az MSZMP számára. Februártól – búvópatakként – meg-megjelenik Nagy Imre kísértete, mígnem a KB 1989. május 29-i ülésén már *nyilatkozat* formájában kell vele foglalkozni.

Úgy tűnik, Horn Gyula kapta a feladatot, hogy beszéljen a Nagy Imre-ügyről.⁵² A kiadandó *közleménytervezetről*⁵³ kijelentette, hogy „felemás”.

A közleménytervezetet egyébként az ülés szünetében osztották ki a KB-tagoknak, így nem volt sok idejük azt tanulmányozni. A dokumentumot Grósz Károly jegyezte, mint az MSZMP PB javaslatát.

A szöveg megállapítja, hogy „Nagy Imre személye, politikai pályája – az MSZMP-ben érvényesülő szemlélet miatt – a legutóbbi időkhöz egyoldalú értékelést kapott.” Ezután felrója az újonnan alakuló pártoknak és „irányzatok képviselői”-nek, hogy a kommunista Nagy Imre örökségét ki akarják sajátítani.

Ezt követően méltatta az 1953–1954-es reformkezdeményezést és benne Nagy Imre tevékenységét, majd hangsúlyt kapott, hogy 1956-ban „egyszerre kellett küzdenie szektás-dogmatikus ellenfeleivel a fegyveres harcok megfékezésével, a nemzeti sérelmek következményeivel, a restaurációs, retrográd törekvésekkel. A közlemény deklarálja: „A megújuló MSZMP számára elfogadhatatlan, hogy bárkit is politikai tetteiért halálra ítélni.”

A következőkben sürgeti Nagy Imre perének felülvizsgálatát, amely „körültekingő és felelősségteljes jogi elemző munka segítségével történhet meg.”

Összegezve tartalmilag: a párt rehabilitálja Nagy Imrét! S valójában nem volt kíváncsi a jogi processus eredményére, az eljárást csupán – mint mondani szokás »a rend kedvéért« kellett lefolytatni (hiszen a jogállam felé vettünk irányt).

Horn Gyula a rehabilitációról szóló politikai döntéshez adalékokat fűzött – s ezzel kimondta a felmentést a Nagy Imrét érintő legsúlyosabb vádban.

E szerint Nagy Imrének a *Varsói Szerződésből való kilépését és a semlegesség* deklarálását tartalmazó nyilatkozatát azzal a nem elhanyagolható – de forrásszerűen meg nem jelölt – ténnyel, hogy ti. „*az a szovjet vezetőkkel egyeztetve történt... Itt magunk közt elmondom azt is, hogy a múlt héten járt nálunk az SZKP-tól két elvtárs, akik ugyancsak nem cáfolták ennek a tényét.*” (Kiemelés tőlem. K. F.)

A november 4-ét követő időre nézve pedig elmondta: Nagy Imrét „a hivatalos magyar megnyilatkozású állásfoglalásokban” nem érte az a vád, hogy „áruló”. Hozzátette még: „1957 tavaszáig fel sem merült, hogy bíróság elé kell állítani. Még Hruscsov is azt üzenté az akkori magyar vezetésnek, Kádár Jánosnak, pártbüntetésre gondolnak Nagy Imrével szemben... és mégis miért lett a sorsa olyan tragikussá, amilyen lett? Először is két oka van. Először is, mert Nagy Imre nem volt hajlandó a szovjet csapatok november 4-i bevonulását és főként a Kádár-kormány legitimitását ennek alapján elismerni. Pedig megpróbálták meggyőzni megagítálni az álláspontja megváltoztatására. A másik: az ő sorsa és társainak sorsa egybekapcsolódott – méghozzá nagyon szorosán – azzal a harccal, ami a Szovjetunióban a XX. kongresszus ellen folyt a visszarendeződés érdekében: a kínai párt óriási nyomást gyakorolt a szovjet és a mi pártunkra meg a többi pártra.”

Nagy Imrét tehát – *akinek ügyében a halálos ítéletet az MSZMP legfelsőbb vezetése mondta ki –, ugyancsak az MSZMP rehabilitálta anélkül, hogy a bírósági eljárást lefolytatták volna.*⁵⁴

Mindez akár tükörképe lehet az 1958-as bírósági eljárásnak.⁵⁵ Annak idején azt is csupán szükséges színjátéknak tekintették.

Nagy Imre és a vele kivégzettek ünnepélyes temetése – országos eseménnyé tette a televíziós közvetítés – tehát anélkül történt meg, hogy a Legfelsőbb Bíróság a felmentő ítéletét meghozta volna. Erre csupán a temetés után, 1989. július 6-án került sor.⁵⁶

A törvényességi óvás nyomán hozott határozat hatályon kívül helyezte az 1958-as marasztaló ítéletet⁵⁷ és Nagy Imrét, dr. Donáth Ferencet, Gimes Miklóst, Kopácsi Sándort, dr. Szilágyi Józsefet, Tildy Zoltánt, Maléter Pált, dr. Jánosi Ferencet és Vársárhelyi Miklóst az ellenük emelt valamennyi vád alól *felmentette*. A legfőbb ügyész a törvényességi óvás nyomán részletezte a törvénytiséteket, figyelemmel a *tényállás valótlanságaira*, végül számba vette az eljárási szabályok alkalmazásával kapcsolatos törvénytiséteket is.

Az ügy ilyen felülvizsgálata lehetőséget nyújtott annak tényszerű kimutatására, hogy a Nagy Imre-perben az ítélet nem elkövetett bűncselekmények, hanem eltérő politikai érdekek miatt megtorlásul született. Mindez megteremtette a jogalapot a többi az első semmisségi törvényhez.

Az MSZMP KB 1989. június 23–24-én tartott KB-ülésén még visszatért a temetésre. Grósz Károly beszámolójában kijelentette:⁵⁸

„Itt szeretnék megállani egy pillanatra. Nagy Imre temetése – ez a régi adósság – az esemény jellegéhez méltó kegyelettel, fegyelmezett módon zajlott. Köszönet érte mindazoknak, akik ezt – független politikai meggyőződésüktől – a nemzeti megbékélés jegyében és érdekében segítettek lebonyolítani.” Majd kijelentette: „Mi elismerjük az emberi jogot – a temetéssel ezt nyilvánosan is demonstráltuk –, hogy a tőlünk eltérő politikai elveket vallók is gyászolhassák halottaikat. De mi is elvárjuk, hogy eközben ne érje semmiféle kegyeletsértés a hozzánk közeli áldozatok emlékét.”

Az 1989. szeptember 1-i KB-ülésen Grósz Károly ismertette a Nagy Imrével kapcsolatosan összegyűjtött iratokat – közöttük azokat is, amelyeket Rajnai Sándor Nagy Imre egykori letartóztatója és a Nagy Imre-ügy vizsgálója hozott Moszkvából.⁵⁹

A másolatban elfekvő iratok szerint Nagy Imre a szovjet politikai rendőrség kezei között részben katonai szolgálatot teljesített, részben ügynökként tevékenykedett.

Az iratismertetés után kijelentette: „Meggyőződésem, hogy Nagy Imre életútjának megítélésében a döntő nem az, amit most megtudtunk... Az MSZMP számára Nagy Imre mint a szovjet vezetés által inspirált 1953-as reformprogram kidolgozója, az 56-os párt- és állami vezető munkássága a fontos. Tevékenységéből azt tekintjük értéknek, amit a demokratikus szocializmusért és a szocialista Magyarországért tett.”

Nem feladatunk most itt, hogy értékeljük a szóban forgó szovjet iratanyagot. Ezt már csak azért sem tehetjük meg, mert nem eredeti iratokról van szó, hanem másolatokról és így nem áll módunkban állást foglalni az eredeti iratok valóságáról, esetlegesen hamis vagy manipulált voltáról.

Azt azonban tisztáznunk kell, hogy – szemben a Grósz Károly által megfogalmazottakkal – mi ma, hogy tekintünk Nagy Imrére?

Álláspontunkat M. Kiss Sándor fogalmazta meg: „Nagy Imre olyan politikus volt, aki a kritikus pillanatban, amikor választania kellett népe és meggyőződése között, népét választotta, és halála árán hű maradt döntéséhez.”

Ezért ő az egyetlen kommunista politikus, akinek helye van a nemzeti panteonban.

VISSZA A SEMMISSÉGI TÖRVÉNYHEZ

A Kulcsár Kálmán igazságügy-miniszter által már korábban jelzett megoldás, amelynek jogi részleteit Földvári professzor és Dornbach Alajos dolgozott ki, tehát törvénnyel ártatlannak tekintette a megtorlás áldozatait. Ez azt is jelentette, hogy az 1944–1956 közötti időszakban jogellenes elítélések ügyeinek orvoslására nem egy egységes semmisségi törvényt hoz az országgyűlés, hanem az 1956-os megtorlás áldozatairól szóló jogszabályt sürgősséggel még az október 23-i évfordulót megelőzően fogadják el.

Az 1989. szeptember 4-én tartott kabinetülésen eldőlt, hogy az október 23-i évfordulói el kell fogadni a semmisségi törvényt.

Dornbach Alajos a szeptemberi interjúban arról is nyilatkozott, hogy az „ítéletet hozó bíróság az érdekelt vagy hozzátartozója kérelmére igazolást adjon ki arról, hogy az elítélés a törvény hatálya alá esik, és a rendelet az ártatlanság okából a bírói ítéletet megsemmisítette.”

Az 1989. szeptember 21–22. napján tartott minisztertanácson kapott felkérését az igazságügy-miniszter, hogy a törvényjavaslatot terjessze be az országgyűlés szeptemberi ülészakára. A törvényjavaslat egyébként nem került szeptemberben a ház elé, azt az októberi ülés tárgyalta, s *dr. Borics Gyula államtitkár* terjesztette a ház elé – 1989. október 20-án.

Az expozé megállapításai messze túlmutatnak az MSZMP KB szellemén:

„Az elmúlt évek történelmi kutatásai alapján egyre világosabban látjuk, hogy a második világháború után bizonyos jelekben megnyilvánuló, majd a fordulat évei után teljesen kibontakozott politikai gyakorlat, különösen az állampolgári jogok semmibevétele, milyen tragikus eredménnyel járt. A tekintélyuralmi államnak az egyeduralmát gyakorló párt által irányított önkénye százezreket hurcolt meg, fosztott meg szabadságuktól, egzisztenciájuktól. Az eltorzult ideológia alapján az állampolgárok legszélesebb rétegeivel szemben alkalmazták a terror változatos formáit. Sokak koncepciós perek áldozatai lettek, megteltek a börtönök, az internálótáborok, másokat lakóhelyüktől, hivatásuktól, munkájuktól fosztottak meg.

Különös figyelmet érdemelnek azok a méltánytalanságok, sőt a nemzet ellen elkövetett bűnös akciók, amelyek az ország egyes politikai vezetőit érték, s amelyek következtében anélkül, hogy többségük ellen büntetőeljárás indult volna, mégis, részben az ilyen eljárással való fenyegetettség folytán is a politikai életből való visszavonulásra, sőt nem kevesen a haza elhagyására kényszerültek.”

Sajátos az a mód, ahogy az expozében megjelenik a vegyesbizottság – noha ehhez a törvényjavaslathoz semmi köze sem volt:

„A Kormány az 1945 és 1962 közötti büntetőügyek felülvizsgálatára jogászokból és történészekből álló bizottságot hozott létre. Ez a bizottság a közeljövőben javaslatokat terjeszt elő a koncepciós elítélések hátrányos következményeinek felszámolásáról, az áldozatok rehabilitálásáról. Emellett egyedi felülvizsgálatok indultak a kiemelkedő jelentőségű ügyekben.

Nagy Imrét és sorstársait törvényességi óvás folytán a Legfelsőbb Bíróság felmentette és ezzel jogilag rehabilitálta. S követte, s remélhetőleg követi ezt az aktust azon ítéletek sora, amely hasonló döntést jelent néhány, a 40-es, 50-es években lefolytatott kiemelkedő jelentőségű koncepciós perben”.

Furcsa összemosás! Tény, hogy a legfőbb ügyész nyújtott be törvényességi óváásokat 1956 előtti törvénytörő ítéletek ellen, de ez nem érintette a forradalmi megtorlás során elítélteket.

Majd rátért a semmisség törvényi megoldásának szükségességére:

„A teljes körű rendezés ezért hosszabb időt igényel, bár nem vitás, hogy politikailag ez lenne a kedvezőbb megoldás. A társadalom azonban joggal várja el, hogy azokon a területeken, ahol az lehetséges, mielőbb konkrét intézkedésekre kerüljön sor. Ma már általánosan elfogadott, hogy a koncepciós ügyek egyedi felülvizsgálata, az áldozatok egyéni rehabilitálása gyakorlatilag megvalósíthatatlan. Az egyéni fe-

lülvizsgálat évekre megbénítaná a bíróságok tevékenységét, emellett a felülvizsgálat eredménye – az azóta eltelt időre figyelemmel – erősen kétséges lenne. A törvénysértő elítélések hátrányos következményének az orvoslása azért csak törvényhozási úton lehetséges.”

S az érvek, amelyek – a forradalom megtorlásának korszakát kiemelve – indokolják a törvény meghozatalát.

„Tudjuk, hogy a 40-es 50-es évek egyéni tragédiái a nemzeti tragédiává váló 1956-os népfelkeléshez vezetett. A népfelkelés leverését követő megtorlás – csaknem 300 halálraítélt és a többi 18 ezer politikai indíttatású büntetőjogi felelősségre vonása – mértéke és tartalma jelezte, hogy a hatalom eszközei sajnos nem változtak ugyan, az 1956-os felkelésben való részvétel miatti elítélések azonban a korábbi koncepciók perекtől jellegükben mégis különböznek. Ezen belül alapvetően nem a konstruált tényállás és hamis bizonyítékok jelentik a törvénysértést, hanem az, hogy valóságos események büntetőjogi értékelése meghatározott politikai szempontok szerint történt.

A korabeli politika ismeretében meghatározhatók a koncepciók ügyek típusai. Ezért a normatív rendezés lehetősége önmagától kínálkozik.

Az 1956-os népfelkelés politikai értékelése is egyértelműbb, mint a korábbi időszaké. Erre vonatkozóan kialakult a közmegegyezés. A Nagy Imrének és sorstársainak az ügyében hozott felmentő ítélet már ezt jelezte, és egyben jogi alapot is jelent a többi ítélet együttes felülvizsgálatára is.”

Nos ez az a pont, ahol nem a szakma (a történész és jogász) mondott ítéletet, hanem a politika. A „közmegegyezés” az, amely „egyértelműbb”-nek ítélte az „időszakot”.

Valójában a törvény előterjesztésének idején nem álltak rendelkezésre olyan kutatási eredmények, amelyekre a fenti kijelentést alapozhatta volna az előterjesztő.

A forradalom történetéről csak Hollós Ervin, Lajtai Vera és Berecz János propaganda brosúrák »színvonalát« megjelenítő írásain kívül csupán a kiválasztott Molnár János⁶⁰ tudományos igényű – ám a pártideológiát apologetikus módon igazoló – kötetek álltak rendelkezésre. Molnár sem jutott messzebb a témában – 1987-ben – mint annak megállapítása, hogy az 1956. decemberi dogma „egyoldalú” volt, s ezt a Kállai Gyula által is felhozott körülményekkel indokolta.⁶¹

Más kutató nem jutott hozzá a forrásokhoz, mint azt Ormos Mária és Berend T. Iván hozzászólásaiból láttuk.

A parlament elé került és törvényerőre emelt első semmisségi törvény az 1989. évi XXXVI. tv. jelzéssel lépett be a magyar törvénytárba⁶².

A törvényszöveg mintegy érzékelteti, hogy *a törvény nem alapszik történelmi tényfeltáráson*, de mélyreható jogi elemzésen sem.

A rövid hét §-ra tagozódó törvény egymondatos *praeambulum*a kerüli a forradalom kifejezés használatát, nemzeti tragédiáról beszél, s így emlékezik meg kegyelettel a „hazánk társadalmi átalakulása és függetlensége érdekében” a „megtorlás áldozatául esett” állampolgárok előtt. Ez a szűkre szabott mondat mégis annyiban előrelépés az eddigiekhez képest, hogy már nincs szó benne kegyelmi aktus gyakorlásáról, hanem *az ártatlanság jogalapján áll*.

Az indokolásban a jogalkotó szókimondóan kijelenti, hogy a törvény meghozatalának politikai oka van, jelesül a parlamentális demokráciára épülő jogállam érdekében értékelte át az 1956-os eseményeket, amelyek immár nem ellenforradalom, hanem a népfelkelés minősítését kapták. Bár jogalkotás ekkor még nem jutott el forradalom fogalmáig, mégis ez a fogalom lopakodott a sorok között.

Miután a jogalkotó nem támaszkodhatott történelmi tényfeltáró kutatásokra, így a törvény tételes megfogalmazása is felemásra sikerült.

A jogi előkészítő munka során nyilván érzékelte – hiszen az átvizsgált halálos ítéletekben is megragadható volt, s tudható volt a Legfelsőbb Bíróság 1957.-es ítélezést meghatározó iránymutatásaiból is – a jogalkotó a megtorlás ítélezésének az a fortélya, hogy az elítélteket valamilyen köztörvényesnek minősülő cselekményekben is bűnösnek mondták ki.

Nem volt titok az sem, hogy ezt a technikát a diktatúra azért alkalmazta, hogy elsősorban a külföld előtt igazolja „az ellenforradalmárok köztörvényes bűnözők” másrészt, hogy ezzel is hátráltassa az elítéltek szabadulását.⁶³

Mindezek ellensúlyozására alkalmazta a törvény azt a megoldást, hogy a harci cselekményekkel összefüggésben semmissé nyilvánította e köztörvényesnek minősülő bűncselekményeket. Ahogy az expozében az államtitkár fogalmazott: „Ami a törvényjavaslatnak a nem politikai bűncselekményekkel kapcsolatos rendelkezéseit illeti, azt kell figyelembe venni, hogy az akkori gyakorlat szerint a harci cselekményekben részt vevő személyeket a politikai bűncselekmény mellett rendszerint más, súlyos megítélésű bűncselekmény miatt is felelősségre vonták.”

A törvény 2 §-a legfőbb ügyészi indítványhoz és legfelsőbb bírósági döntéshez kötötte a semmisséget az olyan köztörvényes minősítés esetében, amely nem függött össze harci cselekményekkel.

Ez a törvényi megoldás két okból is elhibázott. Először aránytévesztés a legfelsőbb ítélezési szintre vinni olyan kérdés megítélését, amelynek elbírálására – annak idején – alacsonyabb szintű bíróságnak volt hatásköre.

Az expozé szerint: „A felülvizsgálatot a törvényjavaslat a Legfelsőbb Bíróság hatáskörébe utalja. Ez biztosítja, hogy az elbírálás azonos szempontok szerint történjék.” Nos ezen az alapon valamennyi ügyet legfelsőbb szintre kellene utalni.

Aligha járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük a középszintű bíróságokkal szembeni bizalmatlanságot. Ennek oka nem csak szakmai lehet, sőt megítélésem szerint elsősorban nem szakmai, hanem politikai bizalmatlanságról volt szó.

A másik hiba a törvénynek abból a felfogásából fakad, amely az eseményeket népfelkelésnek, azaz meghatározó módon olyan eseménysornak fogja fel, amely az utcai megmozdulásokban – értve ez alatt a fegyveres akciókat is – merül ki. A forradalom ennél lényegesen szélesebb cselekménysort átfogó folyamat. A törvény azonban ezekre már aligha alkalmazható, mint arra a Tóth Ilona-ügy szolgálta először példával.

Az ügyben az e törvény alapján benyújtott semmisségi kérelmet a bíróság elutasította s nem lehet azt mondani, hogy törvénytörtő módon. Az elutasító határozat azért született, mert az ügy „nem fért bele a törvény kereteibe” ezért volt szükség 2000-ben a lex Tóth Ilonának elnevezett 2000. évi CXXX. tv. (negyedik semmisségi törvény) megalkotására, amely egészen más elvi alapokon készült. Itt már tekintetbe vette a jogalkotó a történelmi kutatás eredményeit, amely bizonyította, hogy a meg-

torlás időszakában nem voltak független bíróságok, nem léteztek az ítélkezés jogi garanciái, sőt az ítéletek valójában politikai síkon születtek.

Az első semmisségi törvény 3 §-a, amely a törvényi időhatáron kívüli – a forradalommal összefüggő – elítéléseket nyilvánította semmisnek, ugyancsak ellentmondó döntések forrása lett. Hatása mind a mai napig kimutatható.

Így az 1966-os – a forradalom tizedik évfordulóján – ügyekben a Legfelsőbb Bíróság is ellentétes döntéseket hozott. Vaczkó László és társai ügyében – a minősítés fegyveresen elkövetett összeesküvés volt – megállapította a semmisséget, míg Hamusics János ügyében – akik ugyancsak fegyveresen léptek fel és új forradalmat akartak kirobbantani – a semmisség megállapítását a Legfelsőbb Bíróság megtagadta. A kérdés a mai napig sajnálatos módon megoldatlan.⁶⁴

A törvény valójában nem tisztán az ex lege elven működik, hiszen bizonyos körben mérlegelési lehetőséget ad a bíróságnak. S pont ez az a kör, ahol megbicsaklott az ítélkezés és a forradalmárok egy része nem kapott jogorvoslatot.

Az 1989-es év semmisségi törvényhozása így nem oldotta meg az 1945–1956 közötti időszakra a jogorvoslatot. Az országgyűlés 1989. november 1-én határozatot hozott,⁶⁵ amelyben kötelezte a Minisztertanácsot a törvénytől elítélések orvoslására szolgáló törvényjavaslat beterjesztésére.

Kérdés, hogy a semmisségi törvény megalkotásában része volt-e a rendszert változtató folyamat jogi gerincét sok tekintetben megalkotó Független Jogász Fórumnak (FJF)?

A Független Jogász Fórum 1988. december 5-én az ELTE Polách Mihály téri épületében alakult meg, hat budapesti ügyvéd szervezésében.⁶⁶ Elnöke – a később fontos állami tisztségeket betöltő dr. Kónya Imre lett. Az FJF jegyzőkönyveit dr. Sándorfi György vezette, így az FJF-ben történt valamennyi fontos eseményről pontos tudomása van. Az FJF tagsága 137 főt tett ki, s köztük volt dr. Dornbach Alajos is, az első semmisségi törvény egyik megalkotója.

Dr. Sándorfi György tájékoztatása szerint az FJF egyetlen esetben sem tárgyalt a semmisségi törvényről és Dornbach sem vetette fel ebbéli indítványát vagy későbbi tevékenységét.

A FELELŐSSÉG KÉRDÉSE

1989-ben a semmisségi törvény megalkotásával egyidejűleg indokolt kutatni, milyen elképzelések, javaslatok voltak azoknak a személyeknek a felelősségre vonására, akik elkövették mindazon bűnök sorozatát, amelyek semmisségi törvény megalkotását tették szükségessé.

Ha ugyanis Nagy Imre és sorstársainak halála politikai gyilkosság volt és a semmisségi törvénnyel kell kimondani mindazok ártatlanságát, akik az 1956-os forradalomban való részvételük miatt bűnhődtek, kézenfekvő, hogy mindezért valakik felelősséggel tartoznak.

Ekkor még nem volt szó a fegyvertelen tüntetőkre való lövetés (sortüzek) tűzparancsaiért való felelősségről, hiszen a sortüzekről 1989-ben igen kevés információ állt rendelkezésre, s azok is felületesek voltak.

A TIB programjában említették ugyan – mint fentebb láttuk – a felelősök feltárását és megnevezését, de nem esik szó jogi felelősségre vonásról.

Romsics Ignác, az Ellenzéki Kerekasztal 1989. szeptember 18-i záró dokumentumával kapcsolatban felsorolja, hogy megegyezés született az MSZMP-vel az 1949-es Alkotmány módosításáról, az Alkotmánybíróságról, a pártokról, a választásról, a Btk. és a büntető eljárási törvény módosításáról – mindezeket tartalmazza a tárgyalásokat lezáró dokumentum –, majd hozzáteszi: „Az MSZMP képviselői e mellett szóbeli ígéretet kaptak, hogy a párttagokkal szemben nem lesz »leszámlálás«”.⁶⁷

Romsics nem jelölte meg, hogy a fenti ígéretet ki tette az MSZMP-nek és mikor? Hasonló olvasható Kovács Éva politológus tanulmányában is.⁶⁸

„A Justitia-tervvel Kónyákék egy fontos kerekasztal-megállapodást rúgtak fel, amely szerint az egykori szocialista elitnek nem kell bírói felelősségre vonástól tartania.”⁶⁹

Az MSZMP részéről a tárgyalásokat vezető Pozsgay Imre az MSZMP KB 1989. szeptember 25-i ülésén részletesen beszámolt a tárgyalásokon elhangzottokról.

Beszámolójában ilyen tartalmú ígéret nem szerepelt – noha ez fontosságánál fogva aligha maradhatott ki véletlenül. Csupán arról számolt be, miszerint „az ellenzéknek volt még egy külön indítványa, hogy akik az utóbbi 5 esztendőben vezető funkciót, kormánytiszságot, főtisztviselői rendfokozatot töltöttek be, ne legyenek választhatók alkotmánybíróknak. Ezt nem fogadtuk el. Egy olyan záradékolt megállapodás született, amely arról szól, hogy az első 11 tag megválasztásának időszakában ezt a normát nem alkalmazza az Országgyűlés.

Tehát lényegében 4-5 év múlva kezdjük alkalmazni ezt a normát, hogy vezető tisztségviselők ne lehessenek alkotmánybírák”.

Az EK tárgyalásokon tárgyalóként jelen volt dr. Balsai István – az Antall-kormány későbbi igazságügy-minisztere – személyes közlése szerint az EK részéről nem hangzott el semmilyen ígéret, de hasonló felvetés sem.

Az FJF kereti között – erről Sándorfi György számolt be –, ugyancsak nem volt téma a felelősségre vonás kérdése 1989-ben.

Arra nincs adatunk, hogy az 1989. április 22-én az EK és az MSZMP szakértői között folyó megbeszéléseken – a Külügyi Szállóban, ahol az EK-t dr. Sólyom László és dr. Tölgyessy Péter, az MSZMP-t Forgács Imre, dr. György István és Tóth András képviselte – szóba került-e a felelősség kérdése.

Így a kutatás jelen állása mellett a kérdést nem tudjuk megválaszolni. Tény, hogy a következő évben a diktatúra érdekében elkövetett bűnökért való felelősség kérdésében a vita elemi erővel kirobbant és az összecsapások nagy társadalmi visszhangot váltottak ki. Ennek feldolgozása azonban egy következő kutatási ütem témája lesz.

JEGYZETEK

- 1 Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Bp. Osiris Kiadó 2000. p. 520.
- 2 Az MSZMP IKB ülésének jegyzőkönyve: A Magyar Szocialista Munkáspárt Ideiglenes vezető testületeinek jegyzőkönyvei I. kötet (továbbiakban jkv. I.) 1956. november 11.–1957. január 14. Bp. Intera 1993. p. 139–247.
- 3 Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor: Kinek a forradalma? Bp. Püski-Kortárs 1997. p.321–326.
- 4 Gosztonyi Péter Magyar Golgota – A politikai megtorlások vázlatos története Magyarországon 1949-től 1963-ig és egyéb korrajzi történetek. Heltai Gáspár Kft. Bp. 1997. Saját kutatásaink szerint Mintegy 24 ezer személyt ítélték börtönbüntetésre, s a végrehajtott halálos ítéletek száma 300 körül volt. A közbiztonsági őrizet (internálás) intézményének alkalmazásával további 13 ezer embert fosztottak

- meg szabadságától meghatározatlan időre közigazgatási határozattal. A *közbiztonsági őrizet intézménye* 1956. december 13-án lépett hatályba az 1956. évi 31. tvr.-el, (az 1956 évi 31. tvr.-t az 1957. évi I. és 1957. évi 41. sz. tvr.- el módosította.)
- 5 Kahler: Joghatalm Magyarországon 1945-1989 Bp. Zrínyi 1993. p.17-98; Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma? p.209-229; Zinner Tibor: A Kádári megtorlás rendszere. Hamvas Intézet 2001.p.5-440.
  - 6 Így Földes Gábor és társai ügyében a győri Megyei Bíróság előtt Gyepes István tanácselnöknek Nezvál Ferenc Igazságügy-miniszter adott közvetlen utasításokat.
  - 7 Kahler: Joghatalm p.139-203; Kahler: Gondolatok a koncepciók perekről in: Jogállam és diktatúra Bp. Kairosz 2008. p. 5-38.
  - 8 Iratok az Igazságszolgáltatás történetéhez. Bp. Közgazdasági és Jogi Kiadó 1992. (szerk.: Horváth Ibolya, Solt Pál, Szabó Győző, Zanathy János, Zinner Tibor) – továbbiakban: Iratok – p.648-654.
  - 9 Idézi: Urbán Attila: Kádár politikai rendőrsége. In. Rubicon 2002/6-7. p. 65.
  - 10 1988. november 13-án a Jurta Színházban vette fel az SZDSZ nevet a magát „demokratikus ellenzéknek” nevező liberális pártalakulat.
  - 11 Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltán és Lengyel Lászlót. Vö.: Kizárt a párt Primo kiadó 1982 p. I. 255.
  - 12 Résztvevők még: Ghiczyné Gyenes Judit (Maléter Pál özvegye), Halde Aliz, Szilágyi Józsefné, Ujhelyiné Haraszti Mária (Losonczy Géza özvegye), Darvas Iván, Dénes János, Eörsi István, Erdélyi Tibor, Fekete Gyula, Fónay Jenő, Forintos György, Földes Péter, Gáliné Káldor Vera, Hankiss Elemér, Hegedűs László, Hósz Dezső, Kertész Dezső, Litván György, Lőcsei Pál, Marján István, Mécs Imre, Mensáros László, Molnár Ferenc, Nagy Elek, Obersovszky Gyula, Pátray Tivadar, Pomogáts Béla, Széll Jenő, Tóbiás Áron, Ujhelyi Szilárd, Ungváry Rudolf, Zimányi Tibor, Mérei Ferenc, Litván György, Rác Sándor, Donáth Ferenc, Mécs Imre, Csalóz Zsolt, Kozák Gyula, Szabó Miklós.
  - 13 A munkabizottság hivatalos megnevezése: A társadalom és a gazdaság három évtizedes fejlődésének átfogó, tudományos vizsgálatára, politikai elemzésére, a párt programnyilatkozatának felülvizsgálatára kiküldött munkabizottság.
  - 14 Tagjai: Horn Gyula külügyminisztérium államtitkár, Ormos Mária, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem rektora, Tőkei Ferenc, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, külső szakértők: Balogh Sándor, az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének igazgatója, Földes György, az intézet tudományos munkatársa, Hajdú Tibor, az MTA Történettudományi Intézete tudományos tanácsadója.
  - 15 A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei I. Magyar Országos Levéltár Bp. 1993. (sorozatszerkesztő Lakos János, kötettszerkesztő Soós László, lábjegyzetek: S. Kosztrics Anna, Lakos János, Némethné Vágyi Karola, Soós László, T. Varga György) továbbiakban: jkv. 1993. p. 1-204.
  - 16 Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma? p. 321 – 341.
  - 17 Jkv. 1993. I. p. 26-31.
  - 18 Jkv. 1993. p. 42-46.
  - 19 Jkv. 1993.I. p. 65-69.
  - 20 Jkv. 1993. I. p. 61-65.
  - 21 Jkv. 1993. I. p. 171-172.
  - 22 Jkv. 1993. I. p. 391-393.
  - 23 Jkv. 1993. I. p. 394-395.
  - 24 Jkv. 1993. I. p. 399.
  - 25 Jkv. 1993. I. p. 711-715.
  - 26 Jkv. 1993. I. p. 758-767.
  - 27 Kahler – M. Kiss: Kinek a forradalma? p. 335-336.
  - 28 Vö.: Kahler: Arcvonások egy Kádár-portréhoz- in: A kommunizmus hosszú árnyéka II. Bp. Kairosz p.42 – 48.
  - 29 Szabó István személyét a Jkv. nem azonosította. Így nem tudjuk, a két KB-tag Szabó István közül a MSZMP Szolnok megyei első titkára, vagy a Termelőszövetkezet Országos Tanácsának elnöke, a Nádudvari Vörös Csillag Mezőgazdasági Termelőszövetkezet elnöke felszólalásáról van-e szó. A szövegből úgy tűnik, inkább az utóbbi beszélt.
  - 30 Jkv. 193. I. p. 986.
  - 31 Romsics Ignác Magyarország Története a XX. században. p. 543.
  - 32 1951. évi III. tv., amely a régi 1896. évi 33. tv-t váltotta fel.
  - 33 1954. évi V. tv. majd az 1957. évi 8. törvényerejű rendelet (tvr.)
  - 34 1973. évi I. tv.

- 35 Be. 213. § (1) bek. 1-4.
- 36 Ebben a formájában az 1954. évi V. tv. 83. §-a vezette be.
- 37 239. § (1) A másodfokú bíróság a határozatát az elsőfokú bíróság által megállapított tényállásra alapítja, kivéve, ha az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan.
- (2) Az elsőfokú bíróság ítélete megalapozatlan, ha
- a) a tényállás nincs felderítve,
- b) a bíróság nem állapított meg tényállást, vagy a megállapított tényállás hiányos,
- c) a megállapított tényállás ellentétes az iratok tartalmával,
- d) a bíróság a megállapított tényekből további tényre helytelenül következtetett.
- 38 9/1992. (I. 30. ÁB határozat)
- 39 1992. évi LXIX tv.
- 40 1998. évi XIX. tv. 416. §-429. §.
- 41 9590/45. ME. sz. rendelet 1. §, 3. § (1) bek. Így nyilvánították semmissé Szenes Hanna – a brit hadsereg főhadnagyának – halálos ítéletét.
- 42 Zinner Tibor Qui prodest? Miért menthette fel a Legfelsőbb Bíróság csak Nagy Imrét és társait, és miért nem Mindszenty Józsefet és társait is a rendszerváltás idején? In: Büntetőjogi Tanulmányok X. Magyar Közlöny Lap és Könyvkiadó Bp. 2900 p. 23-40.
- 43 „Tűrhetetlen volna, hogy a demokratikus haladást biztosító államrendet és államformát *reakciós* erők szervezkedése akár alakilag jogellenesnek nem minősíthető eszközökkel is veszélyeztesse” (Kiemelés tőlem K.F.) F.) NOT. I. 687/1949/22 ítélet a Mindszenty-perben.
- 44 Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez in.: Büntetőjogi Tanulmányok III. Kairoz Kiadó Bp. 2002. p. 84-85.
- 45 Vö.: N. Pál József: A hatodik koporsó in: Hítel 1998. 7.
- 46 Kónya István: Amit a semmisségi törvények nem oldanak meg. In: Büntetőjogi Tanulmányok III. p. 197-227. Zinner Tibor: Adalékok a háborús és népellenes bűncselekményeket „elkövetők” felelősségre vonásához (avagy miért kell a semmisségi törvény) in: Büntetőjogi tanulmányok MTA VEAB Veszprém 2000. p.41 – 60.
- 47 Vö.: Kahler Frigyes – Zinner Tibor: Homo homini lupus – avagy a koncepciói ítélkezés jogállami álarcban in: Büntetőjogi tanulmányok XIV. Kiadás alatt.
- 48 A Heves Megyei Bíróság B.326/1990/4. sz. jogerős ítéletében az Egri Népbíróság NB. 1/1946/13. sz. 1946. október 19-én kelt valamint a Népbíróságok Országos Tanácsa által NOT 11286/1947/17. sz. ítéletét hatályon kívül helyezte Bihar Barnabás volt egerbaktai jegyző ügyében, akit a népbíróság folytatólagosan elkövetett népellenes bűntett miatt 2 évi börtönbüntetésre és 5 évi állásvesztésre és politikai jogai gyakorlásától való eltiltásra ítélt valótlan tényállás alapján.
- 49 A jogász albizottság tagjai: dr. Barcsi Sándor, dr. Csecserits István, dr. Egri Géza, dr. Gál Andor, dr. Horváth Ibolya, dr. Horváth Tibor, dr. Katona Géza, dr. Kahler Frigyes, dr. Kárpáti Piroska, dr. Kónya István, dr. Kónyáné dr. Kutrucz Katalin, dr. Kovács Gyula, dr. Kozmáné dr. Váradi Katalin, dr. Kubinyi Sándor, dr. Laczó Gábor, dr. Marton Gyula, dr. Mária Zoltán, dr. Mesterházy István, dr. Mezei László, dr. Nehrer Péter, dr. Spitz János, dr. Szokol Szilárd, dr. Szollár Pál, dr. Tarr József, dr. Tóth Mihály.
- A történész albizottság tagjai: dr. Balogh Margit, dr. Botos János, dr. Habuda Miklós, dr. Izsák Lajos, Markó György, dr. Svéd László, dr. Szakács Sándor, dr. Szomszéd Imre, Vértes Róbert.
- 50 Zinner Tibor: Személyes adalékok (is) az első két semmisségi törvény háttéréhez. In. Büntetőjogi Tanulmányok III. p. 78-80.
- 51 Az anyagot a később a Történelmi Tényfeltáró Bizottság (továbbiakba: TTB) anyagában helyeztem el.
- 52 Jkv. 1993. I. p. 998-999.
- 53 Jkv. 1993. I. p. 1079-1080.
- 54 MNL (régijelzete MOL): XX. 5. 4 operatív iratok 18.kötet, MOL. 288. fond. 4/14/1 őe. MOL. 288.fond. 4/15/1 őe.
- 55 Vö.: Rainer M. János: Nagy Imre politikai életrajza I.-II. Bp. 1956-os Intézet 1996–1999 és Horváth Miklós – Zinner Tibor: Koronatanúk jeltelen sírgödörben – Dokumentumok Nagy Imre és társai pertörténetéhez + CD Bp. Libri Kiadó 2008.
- 56 A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Elnökségi Tanácsa Eln.Tan.B.törv.660/1989/6. dr. Szilbereki Jenő az elnökségi tanács elnöke, dr. Czili Gyula előadó, dr. Berkes György, dr. Domokos Jenő, dr. Fehér István, dr. Pálincás György, dr. Rabóczky Ede az elnökségi tanács tagjai. Iratok az Igazságszolgáltatás Történetéhez IV. Bp. 1995. p. 932-957.

- 57 A Legfelsőbb Bíróság Népbíróvási Tanácsának TB.NB 003/1958/18. sz. ítéletét. Vida Ferenc tanácselnök
- 58 Jkv. 1993. II. p. 1101-1102.
- 59 Jkv. II. p. 1514-1518.
- 60 Molnár János: Ellenforradalom Magyarországon 1956-ban – A polgári magyarázatok bírálata Akadémiai Kiadó Bp. 1967. Uő: A Magyarbudapesti Központi Munkástanács. Akadémiai Kiadó Bp. 1969.
- 61 Molnár János: Az MSZMP 1956-ról. In: Párttörténeti Közlemények 1987.3. p.148 -167
- 62 **1989. évi XXXVI. törvény az 1956-os népfelkeléssel összefüggő elítélések orvoslásáról**
Az Országgyűlés kegyelettel megemlékezve mindazokról, akik az 1956-os nemzeti tragédia során hazánk társadalmi átalakulása és függetlensége érdekében felléptek, és ezért politikai megtorlás áldozataul estek, a következő törvényt alkotja:
1. § Az 1956. október 23. és 1963. április 4. között, a népfelkeléssel összefüggésben elkövetett politikai bűncselekmény, valamint az ezzel bűnhalmazatban – harci cselekmények során – elkövetett emberölés, rablás, közveszélyokozás vagy személy elleni erőszak miatti elítélések semmisnek tekintendők.
2. § A Legfelsőbb Bíróság – a legfőbb ügyész indítványára, illetve az elítélt vagy hozzátartozója kérelmére – semmisnek nyilváníthatja az 1. §-ban meghatározott időhatáron belül, a népfelkeléssel összefüggésben méltányolható körülmények között elkövetett köztörvényes bűncselekmény miatti elítélést.
3. § Az elítélt vagy hozzátartozója kérheti a Legfelsőbb Bíróságtól az 1. §-ban meghatározott időhatáron kívüli, de az említett időszak eseményeivel kapcsolatos politikai vagy méltányolható körülmények között elkövetett más bűncselekmény miatti elítélésnek a semmissé nyilvánítását.
4. § Az Országgyűlés felhívja a Minisztertanácsot, hogy gondoskodjék a semmisnek tekintendő elítéléssel érintett, valamint a közbiztonsági őrizetben fogva tartott (1956. évi 31. tvr.) személyek munkaviszonyának és társadalombiztosítási helyzetének rendezéséről.
5. § (1) A törvény alkalmazásában politikai bűncselekményben a Hatályos Anyagi Büntetőjogi Szabályok Hivatalos Összeállítása (BHÖ) I-III. Fejezetében – a 40. pont kivételével –, a Katonai Büntető Törvénykönyvről szóló 1948. évi LXII. törvény (Kbtbk.) 29-35. és 40-41. §-ában, a Magyar Népköztársaság Büntető Törvénykönyvéről szóló 1961. évi V. törvény IX. Fejezetében – a 131. § kivételével – és a 312-313., 316., valamint 320. §-ában, továbbá a Büntető Törvénykönyvről szóló 1978. évi IV. törvény X. Fejezetében – a 147. § kivételével – és 343., 352-353., valamint 357. §-ában meghatározott bűncselekményeket kell érteni.
- (2) A 1. §-ban felsorolt köztörvényes bűncselekmények az emberölésnek a BHÖ 349. és 351-352. pontjában, a Kbtbk. 58. és 67. §-ában, az 1961. évi V. törvény 253. §-a (1)-(2) bekezdésében, a 318. §-a (3)-(4) bekezdésében, az 1978. évi IV. törvény 166. §-a (1)-(2) bekezdésében és 355. §-a (4)-(6) bekezdésében, a rablásnak a BHÖ 433-434. pontjában, az 1961. évi V. törvény 299. §-ában és az 1978. évi IV. törvény 321. §-ában, a közveszélyokozásnak a BHÖ 162-164. és 233. pontjában, az 1961. évi V. törvény 190. §-ának (1)-(2) bekezdésében, valamint az 1978. évi IV. törvény 259. §-a (1)-(3) és (5) bekezdésében meghatározott esetei, valamint a személy elleni erőszakkal elkövetett szándékos bűncselekmények.
6. § (1) Az elítélt vagy hozzátartozója kérelmére az első fokon eljáró bíróság igazolja, hogy az elítélést a törvény alapján semmisnek kell tekinteni.
- (2) Ha a bíróság az igazolást megtagadja, a határozat ellen a kérelmező fellebbezéssel élhet. A fellebbezésre a büntető eljárásról szóló 1973. évi I. törvénynek a végzés elleni fellebbezés elintézésére vonatkozó szabályait (X. fejezet II. Cím) kell alkalmazni.
7. § Ez a törvény a kihirdetése napján lép hatályba.
- 63 Az 1963. évi 4. tvr. (közkegyelem) kihirdetését követően 3480 elítélt szabadult, további mintegy 600 fő nem nyerte vissza szabadságát. Többségük fegyveres harcos volt, akiknek cselekményeit legtöbbször az államellenes szervezkedésben való részvétel mellett még emberölés kísérletének, valamint rongálásnak is minősítették.
- 64 Kahler Frigyes: 1956 megtorlása 10 év után – Vaczko László és Hamusics János ügye in: Jogállam és diktatúra Kairosz Kiadó Bp. 2008. p. 161-197.
- 65 19/1998 (nov.1.) OGY határozat
- 66 dr. Bártfay Pál, dr. Egressy András, dr. Kónya Imre, dr. Perlaki Erika, dr. Richter Anna, dr. Sándrofi György, dr. Tóth László.
- 67 Romsics Ignác Magyarország Története a XX. században p. 545.
- 68 Kovács Éva: „Itt a piros, hol a piros” kizáró eljárások a magyar igazságtételi vitában 1990-1992 in: Politikatudományi Szemle 1995. 3. p. 75-88.
- 69 Uo. p. 77.